

ETİYOPYA KİLİSESİ

DURSUN ALİ AYKIT

Etiyopya Kilisesi
Dursun Ali Aykıt
© MilelNihal Yayınları
İstanbul 2021

Birinci Baskı
Ayışığı 2013

Yeni Baskı
MilelNihal 2021

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Olgun

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Bilal Patacı

ISBN
978-605-06488-3-6

Haziran 2021

Baskı ve Cilt

Step Ajans Reklamcılık, Matbaacılık
Tan. ve Org. Ltd. Şti. Göztepe Mah.
Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul
0212 446 88 46 /
Matbaa Sertifika No: 45522

MilelNihal Yayınları

Akşemseddin Mahallesi M. Sarper
Alus Sokak No: 4/6 Fatih İstanbul.
0212 533 97 31

MilelNihal Yayınları HİKAV
Yayın Kültür Araştırma ve Eğitim
Hizmetleri A.Ş.'ne aittir.
Yayınevi Sertifika No: 40767

DURSUN ALİ AYKIT

1976 yılında Keşap'ta (Giresun) doğdu. 1999'da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2000 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Ana Bilim dalında araştırma görevlisi oldu. 2002-2003 tarihleri arasında The Catholic University of America'da (Washington DC) misafir araştırmacı olarak bulundu. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Misyona ve İnciller" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı (2004). 2008 yılında Tübitak Yurt Dışı Burs programını kazandı ve 2008-2009 yılları arasında The Catholic University of America'da (Washington DC) misafir araştırmacı olarak bulundu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. 2010'da Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yardımcı doçent olarak atandı ve 2014'de doçent, 2019 yılında profesör unvanını aldı. 25 Eylül 2020 tarihinden itibaren Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmaya başlamıştır. İngilizce ve Arapça bilmektedir. Akademik ilgi alanları, Hıristiyanlığın ortaya çıkışı, Yahudilikten ayrışma, Hıristiyan mezhepleri ve mistikler üzerindeki yoğunlaşmaktadır.

İçindekiler

Yeni Baskıya Ön Söz	IX
Ön Söz	XI
Kısaltmalar	XIII
Fotoğraf Listesi	XIV
Giriş	1
Kaynak Değerlendirmesi	4
I. Bölüm	
Etiyopya ve Etiyopya Kilisesi'nin Tarihi	7
A. Antik Dönemlerde Etiyopya	11
1. Geleneğe Göre Etiyopya	11
2. Tarihi Dokümanlara Göre Etiyopya	17
B. Etiyopya Kilisesi'nin Kurulması ve Etiyopya Tarihindeki Gelişimi	20
1. Etiyopya'da Hıristiyanlığın Devlet Dini Olmasından Orta Çağ'a Kadar	22
2. Orta Çağ'dan Modern Döneme Kadar	27
3. Modern Dönemden Günümüze Kadar	38
II. Bölüm	
Etiyopya Kilisesi'nin Teolojik Görüşleri	81
A. Teslis	83
1. Diyofizit-Miafizit Tartışmasının Arka Planı	84

2. Etiyopya Kilisesi'nin Kristoloji ile İlgili Görüşlerinin Tarihsel Gelişimi	88
3. Etiyopya Kilisesi'nde Kristoloji ile İlgili Kullanılan Terimler	90
a. Baba	94
b. Oğul	94
c. Kutsal Ruh	95
B. Kutsal Kitap	96
C. Şeriat	101
D. Asli Günah	104
E. Eskatoloji	105
F. Meryem	106
G. Azizler	109
H. Şabat/Senbet	116
İ. Tabot veya Ahit Sandığı	118
J. Teolojik Tartışmalar	120

III. Bölüm

Kilise Hiyerarşisi, Sakramentler

ve İbadetler	127
A. Kilise Hiyerarşisi	129
1. Risa Liqane Papat/Patrik	129
2. Abuna	129
3. Echage/Itchege	131
4. Liqa Pappas/Baş Piskopos	132
5. Pappas/Piskopos	132
6. Nebrat/Nebura'ed	134
7. Qese Gabaz	135
8. Afa Nebura'ed	135

9. Kasasa/Rahip	135
10. Deacon	138
11. Alt Hiyerarşı	139
12. Dabtera	140
13. Komofat	141
B. Sakramentler	141
1. Timkat/Vaftiz	142
2. Kib Ata Meron/Konfirmasyon	145
3. Qeddase/Qurban/ Evharistiya	146
4. Nisha/Tövbe/Günah İtirafı	148
5. Kendil/Son Yağlama	149
6. Qdus Kehnat/ Kutsal Hiyerarşı/Rahip Takdisi	151
7. Teklil/Evlilik	151
C. İbadetler	153
1. İbadet Vakitleri ve Uygulanması	153
2. Oruç	157
D. Yortular	161
1. Büyük yortular	161
a. Tsinset	161
b. Liddet/Ledet/Genna/Noel	161
c. Timkat/Timket/Epifani	162
d. Debra Tabor	163
e. Hosanna/Palm Sunday	163
f. Siklet/İyi Cuma/Kutsal Cuma/Haçta Gerilme	164
g. Fasika/Tensaye/Paskalya	165
h. Erget/İsa'nın Göğe Yükselmesi	166
i. Paraklitos/Pentekost	166
2. Küçük Yortular	166
a. Sibket/Sebkat	166

b. Birhan/Berhan	166
c. Nolawi	167
d. Genna	167
e. Gizret/Gezrat	167
f. Lidete Simeon	167
g. Kana Ze Gelila	168
h. Debere Zeit	168
i. Masqal/Meskel/Mesekel	168
3. Diğer Yortular	170
a. Enqutatash/Yeni Yıl ve Vaftizci Yahya Günü	170
b. Büyük Meleklerden Aziz Michael'in Yortusu	171
c. Kutsal Bakire'nin Doğuşu	172
d. Rahab Yortusu	172
e. Gaber Manfas Kodus	172
f. Kadam Suaur veya Terkedilmiş Cumartesi	172
g. Ferdi ve Ailevi Aziz Günleri	173
E. Manastır Hayatı	173
F. Dini Yaşam ve Kilise ile İlgili Bazı Hususlar	181
1. Hac	181
2. Tsebel/ Ayazma	182
3. Kilise Mimarisi	184
Sonuç	189
Ek: Fotoęraflar	197
Kaynakça	213
Dizin	223

| Yeni Baskıya Ön Söz

Ortadoğu kaynaklı ve Yahudilik içinden çıkan bir hareket olarak Hıristiyanlık, zamanla Antakya, İskenderiye, Roma gibi Yahudi olmayan (gentile) çevrelerde yayılmıştır. Bu süreç içinde hem bulunduğu mekana hem de zamana adapte olmaya çalışan hareket, başlangıç noktasındaki konumuna birçok unsuru eklemeyerek zamanla evrensel bir din hüviyetine kavuşmuştur. Doğal olarak bu dönüşüm, farklı Hıristiyanlık yorumlarını da peşinden getirmiştir. Nitekim bir tarafta gentile çevrede yayılmaya ve bu bölgelere uyum sağlamaya çalışan Gentile Hıristiyanlığı denilen Hıristiyanlık anlayışı oluşurken; öte yandan tarihsel İsa'nın anlayışını devam ettirerek Yahudi hukukuyla (şeriat) bağlarını koparmayan ve Yahudi Hıristiyanlığı denilen bir anlayış da varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu süreçte galip gelen anlayış, Gentile Hıristiyanlığı olmuş ve bunun sonucunda Yahudi Hıristiyanlığı heretik sayıldığı için takibata uğrayıp zamanla yok olmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle de Hıristiyanlık denilince günümüzde Gentile Hıristiyanlığı akla gelmektedir.

Etiyopya Kilisesi, belirtilen gelişim sürecinde Gentile Hıristiyanlığından biraz daha farklı bir Hıristiyanlık anlayışını temsil etmesi ve Yahudi Hıristiyanlığının köklerine dair izler taşıması yönüyle önemlidir. Nitekim bu kiliseye mensup olanlar hem pazar hem de cumartesi günlerine kutsiyet atfetmeleri, erkek çocuklarını sekiz günlükken sünnet ettirmeleri, domuz eti yememeleri gibi birçok yönden tarihsel İsa'yı takip eden ilk dönem inanlarına benzer bir duruş sergilemektedirler. Bu eser, hala araştırılması ve incelenmesi gereken birçok hususu bünyesinde barındıran Etiyopya Kilisesi'nin tarihsel gelişimi, inançları ve ibadetlerine dair bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Etiyopya Kilisesi'ne dair bu eserin yeni baskısının ortaya çıkmasında emeği geçen değerli meslektaşlarım Doç. Dr. Mehmet Alıcı'ya, Dr. Bilal Patacı'ya ve eserin basımını üstlenen MilelNihal Yayınları'na teşekkürlerimi bildirmek isterim.

Dursun Ali AYKİT

Nisan 2021, İstanbul

Animizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın bir arada yaşadığı ender ülkelerden biri olan Etiyopya, antropolojiden-arkeolojiye; sosyolojiden-ekonomiye ve dine kadar uzanan çok geniş alanlarda çalışılma yapılmasını beklemektedir. Bu bağlamda birçok batılı araştırmacı, animizm ve 'ilkel' toplumlar hakkında bu ülkede değişik alan araştırmaları yapmıştır. Günümüzde de özellikle ülkenin güney bölgesi, animistik inanca sahip insanların bulunduğu önemli bir yerdir. Ne yazık ki antropoloji alanında çalışan Türk araştırmacılar için burası hala bakir bir yer olarak kalmaya devam etmektedir.

Yahudilik söz konusu olduğunda kendi köklerini Süleyman dönemine kadar götüren birtakım anlatılara sahip olan ülkenin kuzey-batı kesiminde ciddi Yahudi (*Beta İsrail*) nüfusu bulunmaktaydı. Her ne kadar değişik operasyonlarla (Musa ve Süleyman Operasyonları gibi) birçok Etiyopyalı Yahudi, İsrail'e taşınmış olsa da ülkede hala Yahudi nüfus bulunmaktadır. Bu açıdan İsrail'e gitmemiş Etiyopyalı Yahudiler ile göç eden Etiyopyalı Yahudiler'in dini, sosyo-ekonomik ve kültürel dokuları, çalışılmayı bekleyen önemli konular arasındadır.

İslam'ın Habeşistan'a gelişi, burada yayılması ve Müslüman devletler ile bölge arasındaki ilişkiler, sonraki sayfalarda belirtileceği üzere kısmen çalışılmış durumdadır. Ancak bu araştırmalar da hem güncellenmeyi hem de daha farklı bir metodoloji ile tekrar ele alınmaya beklemektedir. Ayrıca Etiyopya'daki Müslümanların günümüzdeki durumu, din anlayışları ve kaynakları, hususunda hemen hemen hiç çalışma yapılmamıştır. Farklı mezhebi eğilimlerin (Vahhabilik gibi) etkisinde şekillenen Etiyopyalı Müslümanlar, bu açıdan ciddi bir 'açlık' içindedir. Etiyopya'da bulunduğumuz esnada şahit olduğumuz üzere birçok animistik yaklaşımın, Etiyopyalı Müslümanlar arasında hala yaşıyor olması ayrıca dikkat çekicidir.

Etiyopya Hıristiyanlığı üzerinde yoğunlaşan bu eser, bu bağlamda Türk okurlar için ilk olacaktır. Çalışmanın ana teması, her ne kadar Etiyopya'daki Hıristiyanlık olsa da başka araştırmalara fikir olması yönünden kısaca Etiyopya'nın kadim tarihine ve diğer dinlerin buradaki durumuna da yeri geldikçe değindik. Üç bölüm olarak ele aldığımız bu eserde öncelikle Etiyopya'nın kısa tarihi ve Etiyopya Kilisesi'nin tarihi gelişimi incelendikten sonra bu kilisenin, teolojik görüşleri, kilise hiyerarşisi, sakramentleri, ibadetleri, yortuları ve manastır hayatı gibi konular işlenecektir.

Kaynak Değerlendirmesi

Etiyopya ile batılı ülkelerin ilgilenmesi oldukça erken dönemlerde başlar. Bu bağlamda ilk olarak seyyahlar aracılığıyla ülkeyi tanıma fırsatı bulan batı, bir süre sonra buradaki dini, sosyal ve ekonomik olaylarla ilgili kitaplar yazmışlardır. Bir Fransisken keşişi olan Francisco Alvarez, Etiyopya'da bulunduğu altı yıl boyunca yaşadığı ve gördüğü bazı hususları *Narrative of the Portuguese Embassy to Abyssinia During the Years 1520-1527*, (terc. Stanley of Alderley, London, 1881) başlıklı kitabında kayıt altına almış ve bizlere XVI. yüzyılda Etiyopya'nın durumu hakkında birtakım bilgiler sunmuştur. Yine James Bruce isimle İskoç bir seyyahın, *An Interesting Narrative of the Travels of James Bruce* (1798) adlı eseri de 1768-73 arasındaki gezi notlarını içermektedir. Count Gleichen'in, *With the Mission to Menelik* (London, 1898), adlı kitabı da bu bağlamda zikredilecek eserlerdendir. Bu seyahat notlarında bir taraftan ülkenin o zamanlardaki ekonomik, askeri ve kültürel durumu ile ilgili bilgi alırken; öte yandan bir batılının ülkeye yaklaşımı da gözlerden kaçmamaktadır.

Etiyopya'nın genel tarihi hakkında, Jean Doresse'nin *Ethiopia*, (terc. E. Coult, London, 1959); Thomas P. Ofcansky ve LaVerle Berry'nin *Ethiopia a Country Study* (Washington DC., 1993); Harold G. Marcus'un *A History of Ethiopia*, (London, 1994) ve Stuart Munro-Hay'nın *Ethiopia The Unknown Land* (London, 2002) gibi eserlerinden faydalandık.

Taddesse Tamrat'ın, *Church and State in Ethiopia 1270-1527* (Oxford, 1972); Etiyopya Kilisesi'ne bağlı teologlarca kaleme alınmış, *The Church of Ethiopia a Panorama of History and Spiritual Life* (Addis Ababa, 1997); *The Church of Ethiopia an Introduction to the Contemporary Church of Ethiopia* (Addis Ababa, 1973); Ay-mro Wondmagegnehu- Joachim Motovu'nun (ed.), *The Ethiopian Orthodox Church* (Addis Ababa, 1970) ve Abune Mekarios'un editörlüğünde hazırlanmış *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Faith, Order of Worship and Ecumenical Relations* (Addis Ababa, 1996) gibi kitaplar, hem kilise tarihi hem de teolojisi ile ilgili birinci el kaynak olması yönüyle önemlidir.

Etiyopya ve ilk dönem Müslümanları arasındaki ilişkiler açısından Levent Öztürk'ün, *Etiyopya'da İslamiyet* (İstanbul, 2001) ve aynı yazarın *DİA*'daki 'Etiyopya' maddesi önemli eserlerdendir. Genel olarak Etiyopya ve İslam ilişkileri hakkında J. Spencer Trimmingham'ın *Islam in Ethiopia* (London, 1952) adlı eseri önemli bir boşluğu doldurmakla beraber hala birçok yönden geliştirilmeye muhtaçtır. Abdülkadir b. Salim b. Osman'ın *Kitabu'l- Futuhu'l-Habeş* (Edinburgh, 1894) kitabı, daha çok Ahmed b. İbrahim el-Gazi yönetiminde Habeşistan'ın fetholunmasını konu edinmektedir. Osmanlı'nın İbrahim el-Gazi sonrası doğrudan Habeşistan'la ilgilenmesi ve bunun sonucunda kurulan Habeş Eyaleti ile ilgili en derli toplu kaynak, Cengiz Orhonlu'nun, *Habeş Eyaleti* (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996) başlıklı eseridir. Ayrıca Kazım Karabekir'in *İtalya- Habeş* (İstanbul, 2001) ve *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi* (İstanbul, 2000) isimli eserleri de Habeşistan ile İtalya arasındaki mücadeleleri konu almaktadır.

Kilisenin kristolojik görüşleri hakkında Tesfazghi Uqbit'in *Current Christological Positions of Ethiopian Orthodox Theologians* (Roma, 1973) ve özellikle içeriden bir bakış sağlayan Mebratu Kiro Gebbru'nun *Miaphysite Christology* (New Jersey, 2010) başlıklı eseri, bu hususta büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Ayala Takla Haymanot'un *The Ethiopian Church and its Christological Doctrine* (Addis Ababa, 1982) adlı çalışması, diyofizit bir kiliseye mensup

teologun, 'ötekine' misyon bağlamında bakışını göstermesi yönüyle iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Böylece onlara, 'aslında sizin ile bizim aramızda basit bir terim farklılığı var' deme projesiyle yazılmış intibayı alınabilmektedir.

Kilisede uygulanan sakramentler, yortular, gündelik hayat ve manastır ile ilgili bilgiler için C.H. Walker'ın, *The Abyssinian at Home* (London, 1933); Harry Middleton Hyatt'ın, *The Church of Abyssinia* (London, 1928); Steven Kaplan'ın *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonic Ethiopia* (Almanya 1984) başlıklı çalışmaları, bu araştırma esnasında önemli katkılar sağlamıştır. Kendisi Grek Ortodoks olan Christine Chaillot'un *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition* (Paris, 2002) başlıklı kitabı, ülkenin değişik bölgelerinde yaptığı görüşmeler ve izlenimlere dayanarak Etiyopya Kilisesi hakkında genel ve biraz da popüler bilgiler vermeye çalışan bir eserdir.

Doktora çalışmamız esnasında Etiyopya Kilisesi ile ilgili araştırma yapmaya karar verdikten sonra ABD'de bulunduğum süre içinde Etiyopya ile ilgili kaynakları da edinme fırsatım oldu. Çalışmanın ana omurgasının oluşmasında bu kaynakların ciddi katkısı sözkonusudur. Bu kitabın üçte ikilik bölümünü kaleme aldıktan sonra 'dışarıdan' bir bakışın, her zaman bazı problemleri (kiliseye müntesip kişilerin kendi inançlarını tam olarak yansıtmayan veya bazı hususlarda batılı yaklaşımı daha öne çıkartan bazı terimlerin yerleştirilmesi gibi) kendi içinde ihtiva ettiğini bilmem nedeniyle kaynaklardaki bilgiler ile hali hazırdaki yaşanan durumu karşılaştırmak için Etiyopya'ya gitmeye karar verdim. Bu bağlamda yer yer orada bulunduğum süre içinde edindiğim izlenimleri ve yaptığım mülakatları da bu çalışmada kaynak olarak kullandım. Bu, bana hem kaynaklarda anlatılan bazı hususların düzeltilmesini, hem de bazı abartılı ve hiç de kiliseye ait olmayan birtakım tanımlamaların tashih edilmesi imkanını vermiştir.